

Barbara Krucka

RÓŻNICE W SYSTEMIE SKŁADNIOWYM JĘZYKA POLSKIEGO I ROSYJSKIEGO*

1. WSTĘP

Bliskość systemów językowych polszczyzny i ruszczyzny a jednocześnie liczne różnice są przyczyną interferencji. Negatywny wpływ języka ojczystego obejmuje fonetykę, morfologię, składnię i słownictwo. Jest on źródłem polonizmów w języku Polaków posługujących się rosyjskim i rusycyzmów w polszczyźnie ludzi będących pod wpływem języka rosyjskiego, np. Polaków z terenów byłego Związku Radzieckiego, Rosjan uczących się polskiego. Język rosyjski oddziałuje także za pośrednictwem telewizji, radia i prasy na polszczyznę jej rdzennych użytkowników, por. błędne konstrukcje wybrać kogoś przewodniczącym, ryzykować życiem, odstawać od kolektynu¹.

Celem mojego artykułu jest wskazanie niektórych kontrastów między językiem polskim i rosyjskim w zakresie składni. Zebrane obserwacje przeznaczone są przede wszystkim dla nauczycieli uczących języka polskiego w tzw. grupach polonijnych, co determinuje sposób przedstawienia i opracowania konfrontowanego materiału: językiem wyjściowym przy porównywaniu jest język polski, w nim też zostały szczególnie dokładnie zanalizowane odpowiadające rosyjskim struktury semantyczno-składniowe. Opracowanie

* Słowniki: J. Krzyżanowski, *Nowa księga przysłów polskich*, t. 1–3, Warszawa 1969–1972 (NKPP); *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. 1–3, Warszawa 1978–1981 (SJPSzym); *Słownik poprawnej polszczyzny*, red. W. Doroszewski, Warszawa 1980 (SPP); *Słowa ruskiego języka*, t. 1–4, Moskwa 1957–1961 (MAS).

¹ B. Krucka, *Z zagadnień wpływu języka rosyjskiego na polskie słownictwo i konstrukcje gramatyczne*, *Studia z Filologii Rosyjskiej i Słowiańskiej*, t. 21, Warszawa 1992, s. 25–36.

polsko-rosyjskich kontrastów międzyjęzykowych może być przydatne nie tylko w glottodydaktyce, ale także np. w praktyce przekładowej.

Istniejące prace dotyczące porównania języka polskiego i rosyjskiego przeznaczone są przede wszystkim dla rusycystów. Najbardziej wyczerpującym całościowym opracowaniem jest *Gramatyka rosyjska w ujęciu funkcjonalnym* Andrzeja Bogusławskiego i Stanisława Karolaka². Szczegółowym problemom poświęcone są liczne artykuły a także większe opracowania, np. Mariana Bobrana, Aleksandra Dorosa, Jana Wawrzyńczyka, Elżbiety Janus, Teresy Żeberek³.

Materiał egzemplifikacyjny został zaczerpnięty ze słowników, pojedyncze przykłady z innych opracowań, większość jednak zdań ilustrujących dane zagadnienie jest mojego autorstwa. Wykorzystywanie do celów konfrontacyjnych przekładów nie zawsze jest celowe ze względu na niejaką swobodę, która przysługuje tłumaczowi. Prowadzi to czasem do pewnych nieścisłości, np. T. Żeberek podaje takie ekwiwalenty jak „ros. u + dop. – pol. z + dop.: *kto u nich naczałnik – kto tam z nich jest przełożonym*”⁴. Ekwiwalentem jest w tym wypadku polskie zdanie *kto jest ich przełożonym*. Połączenie z N_g ma w języku rosyjskim taki sam odpowiednik: por. *Kto z was pójdzie do sklepu? – Kto iz was schodit w magazin?*

Różnice składniowe między językiem polskim i rosyjskim dotyczą ogromnego materiału. Przedstawione w artykule spostrzeżenia nie są całościowym, wyczerpującym i konsekwentnym porównaniem polskiej i rosyjskiej składni. Jest to wybór niektórych tylko zagadnień, dokonany z punktu widzenia ich ważności dla kontrastywnej charakterystyki syntaktycznej języka polskiego i rosyjskiego.

2. ZDANIA Z ORZECZENIEM WYRAŻONYM OSOBOWĄ FORMĄ CZASOWNIKA

2.1. Czasownik osobowy w połączeniu z mianownikiem pełniącym funkcję podmiotu: N_n V_f. Różnice między językiem polskim a rosyjskim dotyczą przede wszystkim występowania zaimków osobowych przy osobowych formach czasownika a także niektórych reguł akomodacji.

² A. Bogusławski, S. Karolak, *Gramatyka rosyjska w ujęciu funkcjonalnym*, Warszawa 1970.

³ M. Bobran, *Zarys składni czasownikowych grup syntaktycznych języka polskiego i rosyjskiego. Studium typologiczne*, Rzeszów 1977; tenże, *Z badań nad składnią polską i rosyjską*, Rzeszów 1983; A. Doros, *Kategoria zwrotności w języku rosyjskim i polskim*, Rzeszów 1981; J. Wawrzyńczyk, *Studia nad rosyjskimi zdaniami złożonymi z relativum kotoryj*, Bydgoszcz 1977; E. Janus, *Wykładniki intensywności cechy (na materiale polskim i rosyjskim)*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981; T. Żeberek, *Rekcja przyimków w języku rosyjskim i polskim*, Warszawa 1981; taż, *Rosyjskie połączenie z przyimkiem u + dopełniacz i ich polskie odpowiedniki*, Kraków 1984.

⁴ Żeberek, *Rosyjskie połączenia z przyimkiem u + dopełniacz...*, s. 15.

2.1.1. W języku polskim zaimek osobowy przy czasownikach w czasie teraźniejszym, przeszłym i przyszłym jest w zasadzie opuszczany, funkcję wyrażania kategorii osoby pełnią końcówki fleksyjne czasownika: *jestem, jesteś; byłem, byłeś; będę, będziesz* itp.

W języku rosyjskim zaimki osobowe w połączeniu z czasownikami w czasie przeszłym są obciążone wyrażaniem kategorii osoby, toteż nie są one z reguły opuszczane. Ta właściwość, bardzo charakterystyczna dla systemu języka rosyjskiego, została rozciągnięta na czas teraźniejszy i przyszły, chociaż w tych formach końcówki fleksyjne wskazują na osobę: *ja читaju, ты читаешь; я буду читать, ты будешь читать* itd. W języku pisanim zaimki osobowe można opuszczać tylko wtedy, gdy w tym samym zdaniu kilka czasowników nazywa czynności odnoszące się do tego samego wykonawcy: *Я по субботам читаю, смотрю телевизор, гуляю*. Porównaj: *В субботу читаю, оглядываю телевизор, спацирую*. W pozostałych przypadkach zaimków osobowych w zasadzie się nie opuszcza. Na przykład: *Знакомые пригласили меня в театр. Они хотят, чтобы я непременно посмотрел пьесу Чехова „Три сестры”. Они купили уже билеты*. Porównaj polskie tłumaczenie: *Znajomi zaprosili mnie do teatru. Chcą, abym koniecznie zobaczył sztukę Czechowa „Trzy siostry”. Kupili już bilety*.

Opuszczanie zaimków osobowych w następnym zdaniu jest możliwe tylko wtedy, gdy w poprzednim jest taki sam zaimek odnoszący się do tej samej osoby, np.: *Они долго ходили по набережному Сены. Потом rieszyli otdochnut' w kafe. Ale tylko: Друзья долго ходили по набережному Сены. Потом они rieszyli otdochnut' w kafe*. Częściej zaimki osobowe opuszcza się w swobodnej rozmowie⁵.

2.1.2. Różnice między językiem polskim a rosyjskim dotyczą także akomodacji pod względem liczby do niektórych grup imiennych w mianowniku.

2.1.2.1. W języku polskim następujące grupy imienne wymagają trzeciej osoby liczby pojedynczej czasownika:

– grupy imienne złożone z męskoosobowych form liczebników typu *dwóch, trzech, ..., stu* itd. i rzeczowników osobowych rodzaju męskiego w dopełniaczu lm., np.: *Przyszło dwóch nauczycieli. Maszerowało stu jeden żołnierzy*;

– grupy imienne złożone z liczebników zbiorowych typu *dwoje, czworo* itp. i rzeczownika w dopełniaczu lm., np.: *W klasie uczy się dwadzieścioro dzieci*. Należy zaznaczyć, że w języku polskim w połączeniach typu *czworo studentów* liczebniki zbiorowe odnoszą się do osób różnej płci, natomiast w języku rosyjskim tylko do osób rodzaju męskiego.

⁵ Bogusławski, Karolak, *op. cit.*, s. 24.

– grupy imienne złożone z niemęskoosobowych form liczebników od *pięciu* wzwyż i rzeczowników wszystkich trzech rodzajów (z wyjątkiem męskich osobowych) w dopełniaczu lm., np.: *W klasie stoi dwadzieścia ławek. W kolejce czekało pięć kobiet. W słońcu błyszczy sto okien.*

Następujące grupy imienne wymagają trzeciej osoby liczby mnogiej czasownika:

– grupy imienne złożone z męskoosobowych form liczebników *dwaj*, *obydwaj*, *trzej*, *czterej* i liczebników osobowych rodzaju męskiego w mianowniku, np.: *Na przystanku stali dwaj chopcy;*

– grupy imienne złożone z liczebników *dwa*, *dwie*, *trzy*, *cztery* (oraz zakończonych na *dwa*, *dwie*, *trzy*, *cztery*) i rzeczowników niemęskoosobowych w mianowniku lm., np.: *Rozmawiały dwie kobiety. Na stole leżą trzy zeszyty.*

2.1.2.2. W języku rosyjskim obowiązują inne reguły akomodacji form osobowych czasownika do grup imiennych w mianowniku złożonych z liczebnika i rzeczownika.

Trzeciej osoby liczby pojedynczej używa się przeważnie wtedy, gdy w zdaniu stwierdza się przede wszystkim ilość osób lub przedmiotów, np.: *Idiot troje mężczyzn. W auditorii сидят четверые студента. Ученик купил десять тетрадей.*

Jeżeli w zdaniu komunikuje się przede wszystkim o cechach lub czynnościach osób (przedmiotów), czasownik występuje przeważnie w trzeciej osobie liczby mnogiej, np.: *Десять тысяч жителей требуют новых квартир*⁶. Tak więc często trzecia osoba liczby mnogiej czasownika odpowiada w ekwiwalentnym zdaniu polskim trzeciej osobie liczby pojedynczej, por.: *Приедут к нам в гости четыре родственника. – Приедет к нам с визитом четырех кривых.*

2.1.3. Różnica między językiem polskim a rosyjskim obejmuje także akomodację pod względem rodzaju czasowników w liczbie mnogiej w czasie przeszłym i trybie warunkowym (także w czasie przyszłym złożonym typu *będą robili*) do rzeczowników w liczbie mnogiej oraz niektórych grup imiennych. Czasownik w tym wypadku ma formę męskoosobową albo niemęskoosobową⁷.

2.1.3.1. W języku polskim forma męskoosobowa wymagana jest w połączeniu z rzeczownikami osobowymi rodzaju męskiego w liczbie mnogiej (albo zastępującymi je zaimkami osobowymi), np.: *chłopcy rozmawiali*. Obowiązuje ona także wtedy, gdy w funkcji podmiotu występują:

– szereg rzeczowników osobowych w liczbie pojedynczej lub mnogiej, z których jeden jest rzeczownikiem osobowym męskim, np.: *mężczyzna i kobieta rozmawiali. Mężczyźni i kobiety rozmawiali;*

⁶ Tamże, s. 18.

⁷ M. Grochowski, S. Karolak, *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, red. Z. Topolińska, Warszawa 1984, s. 140–141.

– grupa imienna złożona z rzeczownika osobowego rodzaju męskiego lub żeńskiego (lp. lub lm.) i z rzeczownika osobowego w narzędniku z przyimkiem *z*, z których przynajmniej jeden jest rzeczownikiem męskoosobowym, np.: *Mężczyzna z kobietą rozmawiali. Mężczyźni z kobietami rozmawiali*;

– grupa imienna złożona z męskoosobowej formy liczebnika typu dwaj i męskiego rzeczownika osobowego, np.: *Dwaj mężczyźni rozmawiali*;

– szereg złożony z rzeczownika żywotnego rodzaju męskiego i rzeczownika osobowego rodzaju męskiego lub żeńskiego, np.: *Mężczyzna i kot wyglądali przez okno. Kobieta i kot wyglądali przez okno*. (Możliwe są także połączenia typu *pies i kot (kot i kotka) już jedli*)⁸.

Forma niemęskoosobowa wymagana jest przy rzeczownikach liczby mnogiej rodzaju niemęskoosobowego i przy zaimku osobowym *one*, a także w połączeniach typu *matka i córka, matka z córką, pióro i długopis*, obocznie *pies i kot, kot i kotka* (por. wyżej).

2.1.3.2. W języku rosyjskim występuje tylko jedna forma liczby mnogiej czasowników zakończona na *-li*, np.: *Mużczyźni rozmawiali, zenszczyzny szli, sobaka i koszka jeli*.

2.2. Czasownik osobowy w połączeniu z dopełniaczem i biernikiem pełniącymi funkcję dopełnienia bliższego: $V_f N_g, V_f N_a$. Różnica między językiem polskim a rosyjskim występuje w połączeniach czasowników z dopełniaczem i biernikiem.

2.2.1. Niektórym polskim połączeniom czasowników z rzeczownikami (i wyrazami zastępującymi rzeczownik) w dopełniaczu odpowiadają rosyjskie połączenia z biernikiem, np.: *bronić, próbować, przestrzegać, słuchać, strzec, używać, zapominać* i in.: *Żołnierz broni ojczyzny. Kucharz próbuje nowej potrawy. Większość kierowców przestrzega przepisów ruchu drogowego. Wieczorami słucham muzyki. Pies strzeże domu. Używam maszyny do pisania. Zapomniałem zeszytu*. Porównaj odpowiedniki rosyjskie: *Soldat zaszcziszczajet rodinu. Powar probujet nowoje bludo. Bolszynstwo woditielej sobludajet prawila ulicznego dwiżenija. Po wieczeram ja słuszaju muzyku. Sobaka stierieżot dom. Wsie wieszczzi, kotoryje on upotrieblal, byli samogo pierwego, dorogogo sorta. Ja zabył tietrad'*.

2.2.2. W polszczyźnie wszystkie rzeczowniki żywotne oraz osobowe żeńskie i nijakie mają w połączeniach czasownikowych formę biernika liczby mnogiej zbieżną z mianownikiem, np.: *Widzę kobiety, dziewczęta, dzieci. Lubię psy, koty, ptaki*. W języku rosyjskim w połączeniach tego typu biernik ma formę równą dopełniaczowi, por.: *Ja wiżu zenszczyzn, diewuszek, dietiej. Ja lublu sobak, koszek, ptic*.

Biernik lm. równy mianownikowi mają w języku polskim takie rzeczowniki, jak np.: *lalka, bakteria, wirus, mikrob: ubierać lalki; zwalczać bakterie*,

⁸ Tamże, s. 141.

wirusy, mikroby. Porównaj rosyjskie: *odiewat' kukoł, uniczożat' baktierij, mikrow, wirusow* (obocznie: *bakterii, mikroby, wirusy*).

Niektórym polskim połączeniom czasownika z biernikiem równym dopełniaczowi odpowiadają rosyjskie z biernikiem równym mianownikowi, np.: *zauważyć trupa; obserwować Marsa, Jupitera; kupić moskwicza, poloneza, fiata; tańczyć walca, krakowiaka, poloneza; zapłacić dolara, rubla* itp. Porównaj rosyjskie: *zamietit' trup; nabludat' Mars, Jupiter; kupit' „Moskwicz”, „Poloniez”, „Fiat”; tancewat' wals, krakowiak, poloniez; zaplatit' dollar, rubl* itp.

2.3. Czasownik osobowy w połączeniu z bezokolicznikiem: V_f V_{inf} . W tego typu konstrukcjach czasownik osobowy określany jest przez bezokolicznik (*umiem czytać*). Są one charakterystyczne przede wszystkim dla składni rosyjskiej, występują jednak również w polskiej.

W niektórych opracowaniach⁹ autorzy starają się podzielić czasowniki konotowane przez bezokoliczniki na semantyczne grupy, wydaje się jednak, że nie można według kryterium semantycznego dokonać ścisłej i konsekwentnej klasyfikacji bardzo zróżnicowanego znaczeniowo materiału. W *Gramatyce współczesnego języka rosyjskiego* pod redakcją J. Szwedowej do tej samej grupy (*glagoly woleizjawlenija i wolenaprawlennogo diejstwija*) zostały zaliczone tak różne czasowniki jak *wielet' (kazać), mieszat' (przeszkadzać) i ucziť (uczyć)*¹⁰.

Także nazwy niektórych semantycznych grup są bardzo ogólne i nieprecyzyjne (por. wyżej *glagoly wolenaprawlennogo diejstwija*). Podział na wiele małych grup¹¹ nie jest wskaźnikiem, które czasowniki mogą się łączyć z bezokolicznikiem, a które z rzeczownikiem w przypadku zależnym, por. *lubię tańczyć i lubię taniec, lubię czytać*, ale tylko: *polubić czytanie, zacząłem pracować i zacząłem pracę* itd. Autorzy *Gramatyki współczesnego języka polskiego* rezygnują z takiego podziału, podając przykładowy zbiór czasowników łączących się w danym modelu zdania z bezokolicznikiem¹². Wydaje się, że dla glottodydaktyki najsluszniejszą metodą byłoby podanie możliwie dokładnego rejestru podobieństw i różnic między polskimi i rosyjskimi konstrukcjami tego typu.

W polszczyźnie z infinitivem łączą się takie czasowniki, jak np.: *bać się, (ze)chcieć, (z)decydować się, (s)kończyć, (nie) kwapić się, lenić się, lubić, mieć*

⁹ *Grammatika sowremennogo russkogo jazyka*, ried. N. J. Szwedowaja, Moskwa 1970, s. 513–515; Bogusławski, Karolak, *op. cit.*, s. 142–145; M. Bobran, *Syntaktyczna klasyfikacja czasowników polskich i rosyjskich jako problem badawczy*, [w:] *Budowa, semantyka i łączliwość czasowników w języku rosyjskim i polskim*, Studia z Filologii Rosyjskiej i Słowiańskiej, t. 10, Warszawa 1981, s. 14–15; Bobran, *Zarys składni czasownikowych grup syntaktycznych...*, s. 89–91.

¹⁰ *Grammatika sowremennogo russkogo jazyka...*, s. 513–514.

¹¹ Bobran, *Zarys składni czasownikowych grup syntaktycznych...*, s. 89–91.

¹² Grochowski, Karolak, Topolińska, *op. cit.*, s. 197.

w znaczeniu (zamierzać, przewidywać), *móc, musieć, nienawidzieć, nie cierpieć* w znaczeniu (nie lubić), *nie omieszkąć, odważać się, (odważyć się), ośmielać się, postanawiać (postanowić), potrafić, (za)pragnąć, (s)próbować, przywyknąć (przywykać), przyzwyczajając się (przyzwyczaić się), raczyć spodziewać się, ubóstwiać, umieć, wahać się, ważyć się, wstydzic się, wzbraniać się, wzdragać się, zamierzać, zamyślać, zapominać (zapomnieć), zgadzać się (zgodzić się)* i in. Łączliwość z bezokolicznikiem niektórych czasowników cytowanych w *Gramatyce współczesnego języka polskiego* jest dyskusyjna, porównaj: *przygotować się, przygotowywać się, wystrzegać się, zaryzykować*. Inne częściej konotują rzeczownik w przypadku zależnym, np.: *przywyknąć (przywykać), przyzwyczaić się, (przyzwyczajając się), wystrzegać się*.

Czasowniki tego typu stanowią człon konstytutywny formalnosyntaktycznego modelu zdania (N_n) V_f N V_{inf} (pozycja N_n może być nie wypełniona), np.: *Agnieszka bała się spojrzeć na rodziców. Nie chcę znosić upokorzeń. Leniliśmy się odgarniać śnieg. Nie mogę popęlić gafy. Nie potrafię skupić myśli. Nie wstydzę się przyznać do błędu*.

Czasowniki *mieć* (zamierzać, przewidywać), *móc, musieć, nie omieszkąć, ośmielać się, ośmielić się, potrafić, raczyć* (chcieć coś zrobić), *zamierzać, zechcieć* łączą się tylko z bezokolicznikiem, np.: *Rodzice mają sprzedać dom. Musimy podjąć decyzję. Nie omieszkam zawiadomić cię o przyjeździe. Nie potrafię skupić myśli. Racz na mnie spojrzeć. Zamierzamy zrealizować nasz plan. Zechciej mnie zrozumieć*.

Niektóre z przytoczonych czasowników mogą być również określane przez rzeczownik w przypadku zależnym, por.: *bać się kogo, czego; chcieć czego; (z)decydować się na kogo, co; lenić się do czego, rzad. w czym; (po)lubić kogo, co; nienawidzieć kogo, czego; nie cierpieć kogo, czego; nie kwapić się do czego, z czym; odważać (odważyć) się na co; pragnąć kogo, czego; (s)próbować czego; przywyknąć (przywykać) do czego; przyzwyczaić (przyzwyczajając) się do czego; spodziewać się kogo, czego; ubóstwiać kogo, co; umieć co* (tylko: *umieć coś na pamięć* oraz w zn. (być przygotowanym do jakiejś lekcji): *umieć historię, wahać się w czym; wzdragać się przed czym, zamyślać co; zapominać (zapomnieć) o kim, o czym; kogo co albo czego; zgadzać (zgodzić) się na kogo, co, na przykład: Dzieci boją się burzy; Uczniowie nie kwapią się do nauki. Nikt nie kwapił się z pomocą. Ludzie chcą spokoju. Zawsze leniłeś się do nauki. Zdecydowaliśmy się na wyjazd. Zamyślałam wspinaczkę wysokogórską*.

W języku rosyjskim zbiór czasowników łączących się z bezokolicznikiem jest nieporównywalnie większy, por. *marzyć + o* N_i (*Marzę o wyjeździe z miasta*) – *miecztać' + V_{inf}* (*Ja miecztaju wyjechać' iz goroda*); *(z)męczyć się + N_i* (*Zmęczyłem się życiem*) – *ustat' (ustawat') + N_{inf}* (*Ja ustał żyć'*); *odzwyczaić się + od* N_g (*Odzwyczaiłem się od palenia*) – *odwyknuć' + V_{inf}* (*Ja otwyk kurit'*); *puścić + na* N_a (*Puściłam dzieci na spacer*) – *pustit' + V_{inf}* (*Ja*

pustila dietiej pogulat'); rzucić + N_a (*Rzucilem palenie*) – *brośit'* + V_{inf} (*Ja brosił kurit'*); umówić się + na N_a (*Umówiliśmy się na spotkanie*) – *dogoworit'sia* + V_{inf} (*My dogoworilis' wstrietit'sia*); usiąść + do N_g (*Usiadłem do pisania listu*) – *usiest'sia* + V_{inf} (*Ja usielsia pisat' pis'mo*); Zaprosić + na N_a (*Znajomi zaprosili mnie na zwiedzanie wystawy*) – *prigłasiť* + V_{inf} (*Znakomyje prigłasiłi mienia posmotriet' wystawku*); zasiąść do N_g (*Zasiedliśmy do czytania*); zasies't + V_{inf} (*My zasieli czitat'*); zmusić + do N_g (*Zmusiłam go do mówienia*) – *zastawit'* + V_{inf} (*Ja zastawiła jego goworit'*).

Niektóre rosyjskie konstrukcje $V_f + V_{inf}$ odpowiadają polskim zdaniom podrzędnym, np.: *My rassczytywali skoro jego dognat' – Liczyliśmy na to, że szybko go dogonimy. Otec prosit nie mieszat' jemu – Ojciec prosi, aby mu nie przeszkadzać. Mat' umolala docz nie wychodit' замуż. – Matka błagała córkę, aby nie wychodziła za mąż.*

Zupełnie obce są językowi polskiemu zdania typu $N_n V N_a V_{inf}$ ze znaczeniem celowym, np.: *Otec wziął wodoprowodczika poczinit' kran. Ja otprawił syna sprawit'sia na pocztie o pieriewodie. Mużczina schwatit' palku prognat' kabanow.*

W języku polskim odpowiadają im zdania podrzędne okolicznikowe celu: *Ojciec wziął hydraulika, aby naprawił kran. Wysłałem syna, aby dowiedział się na pocztie o przekaz. Mężczyzna schwycił kij, aby przegnać dziki.*

3. ZDANIA Z ORZECZENIEM IMIENNYM

3.1. Model $N_n V_f A_n$. W tym modelu zdania rolę składnika konstytutywnego pełni czasownik posiłkowy, najczęściej *być*, ale także *stać*, *stawać się*, *(z)robić się*, *zostać*, *wydawać się* i in.¹³ Łączy się on z przymiotnikami (imiesłowami biernymi, zaimkami przymiotnymi, liczebnikami porządkowymi) w mianowniku pełniącymi w tego typu zdaniach funkcję predykatywną, np.: *Mój syn jest zawsze opanowany. Noc stawała się coraz ciemniejsza. Uczniowie są zmęczeni.*

Sporadycznie przymiotnik (inne wyrażenie przymiotnikowe) może mieć formę narzędnika, np. S. Jodłowski i SJPSzym podają przykłady z łącznikiem *czuć się*: *Czuł się rozbitym, przepracowanym i starym. Czuć się szczęśliwym*¹⁴.

3.2. Model $N_n V_f N_i$. Tak jak w poprzednim modelu składnikiem konstytutywnym jest czasownik posiłkowy, natomiast łączący się z nim rzeczownik w narzędniku pełni funkcję predykatywną, np.: *Mój syn jest architektem. Agnieszka jest nauczycielką.*

¹³ Tamże, s. 142.

¹⁴ S. Jodłowski, *Podstawy polskiej składni*, Warszawa, s. 75; *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. 1, Warszawa 1978, s. 346.

Rzeczownik w mianowniku występuje w mowie potocznej, np.: *Jesteś wariat*¹⁵.

3.3. Różnice między językiem polskim a rosyjskim dotyczą zarówno łącznika, jak i części imiennej orzeczenia.

W języku rosyjskim w czasie teraźniejszym występują formy zerowe czasownika *byt'*, np.: *Sasza oczeń szcástliw. Ja studentka. Mój otiec inżynier*. R. Pazuchin, wbrew często prezentowanej opinii, zauważa, że nie można mówić o opuszczaniu łącznika w języku rosyjskim, natomiast stwierdzenie takie jest słuszne w odniesieniu do polszczyzny, np.: *ojciec chory*¹⁶. Puste miejsce w konstrukcji *on uczytel* określa jako znaczące (w przeciwieństwie do *uczytel matematyki*), a całą konstrukcję uważa za trzyczłonową¹⁷.

W języku polskim opuszczanie czasownika posiłkowego w użyciu bezkontekstowym jest rzadkie¹⁸, np. *To interesujące, ale niezbyt oryginalne*.

W języku rosyjskim łącznik *jest'* (bardzo rzadko lm. *sut'*) występuje w dwóch typach zdań, które są nacechowane stylistycznie i mają ograniczony zasięg występowania. Spotyka się je w stylu naukowym, gdzie mają one najczęściej charakter definicji, a także urzędowym, np.: *Trud jest' bor'ba czelowieka s prirodoju*. Należą one także do stylu, który Pazuchin określa jako wulgarno-podniosły, np.: *Ja dla tiebia dikij czelowiek jest'*¹⁹. Łącznik *jest'* w połączeniu ze spójnikiem *i* oraz *nie* występuje często w zdaniach stanowiących kategoryczne stwierdzenia, np.: *Eto i jest' nastojaszczaja družba*. Podobnie jak w języku polskim występuje on w zdaniach typu *rabota jest' rabota*²⁰.

W języku rosyjskim, najczęściej w stylu naukowym i publicystycznym, używa się czasownika *jawlat'sia*, który odpowiada polskiemu *być*, np.: *Dostojewskij jawlajetsia odnim iz naiboleje izwiestnych russkich piastielej XIX wieku*.

Wyrażenia przymiotnikowe mają w języku rosyjskim, podobnie jak w polskim, formę mianownika (np.: *Eto zdanije oczeń staroje*) albo, w odróżnieniu od języka polskiego, formę narzędnika. Narzędnik występuje coraz częściej w języku pisanym i wypiera formy mianownikowe, zwłaszcza w czasie przeszłym, przyszłym, trybie przypuszczającym i rozkazującym²¹.

¹⁵ Jodłowski, *op. cit.*, s. 73.

¹⁶ R. Pazuchin, *Formy natojaszczego wriemieni glagola – swiazki byt' – być w russkom i polskom jazykach*. „Prace Językoznawcze” 1983, 9 (Katowice) s. 14, 17.

¹⁷ Tamże, s. 14.

¹⁸ Grochowski, Karolak, Topolińska, *op. cit.*, s. 143.

¹⁹ Pazuchin, *op. cit.*, s. 12.

²⁰ Bogusławski, Karolak, *op. cit.*, s. 43.

²¹ Tamże, s. 49.

Normą jest użycie narzędnika przy bezokolicznikowej formie łącznika, a także z łącznikiem wyrażonym innym czasownikiem niż *był*, np.: *jawlat'sia, stanowi'tsia, stat', dielat'sia, okaza'tsia, szcitat'sia* i in.: *Ty dol'zna był' wsiegdá sdierzannoj. Komnata okazałas' maleńkoj i tiomnoj. On kazalsia mnie wsiegdá gordym i niepristupnym. Wsio eto jawlajetsia oczeń strannym. Por.: Powinnaś być zawsze opanowana. Pokój okazał się mały i ciemny. On wydawał się zawsze dumny i nieprzystępny. Wszystko to jest bardzo dziwne.*

W języku rosyjskim w funkcji predykatywnej występują krótkie formy przymiotników nieznane, poza nielicznymi wyjątkami (*zdrow, rad, wesół*) językowi polskiemu, np.: *Ona oczeń krasiva. My dowolny wstrieče s wami. Ja wsiegdá wierien swoim ubieždienijam.*

Rzeczowniki w funkcji predykatywnej łączące się w czasie teraźniejszym z zerową formą czasownika *był* występują w języku rosyjskim w mianowniku, w odróżnieniu od języka polskiego, w którym mają formę narzędnika (por. 3.2), np.: *Anna – po proischożdieniju polka. – Anna jest z pochodzenia Polką.*

W języku rosyjskim rzeczownik w mianowniku występuje przy formach czasu przeszłego wtedy, gdy predykat charakteryzuje jakieś cechy subiekta (najczęściej charakteru, umysłowości, czasem wyglądu)²², np.: *On był człowiekiem ugriumyj i nieludimyj. – On był człowiekiem ponurym i nietowarzyskim. W pozostałych wypadkach (w czasie przeszłym, przyszłym, przy innych łącznikach niż *był*) używa się w języku rosyjskim narzędnika, np.: *Mój brat był chudożnikiem.**

4. ZDANIA BEZPODMIOTOWE

4.1. Zdania bezpodmiotowe z czasownikiem nieosobowym zwrotnym *V_{imp} się*. Zdania tego typu wyrażają znaczenie nieokreśloności lub ogólności wykonawców czynności albo nosicieli stanu. Członem konstytutywnym jest czasownik nieosobowy tworzony od 3 os. lp. za pomocą partykuły zwrotnej *się*, np.: *W tym sezonie nosi się długie, wąskie spódnice. Gdy spaceruje się nadnewskimi bulwarami, widzi się w oddali błyszczącą kopułę soboru św. Izaaka. Nigdy nie wie się wszystkiego o drugim człowieku. W powietrzu czuje się już wiosnę. Świeże owoce i jarzyny kupuje się tylko na rynku. Na wypoczynek jeździ się nad morze albo w góry. We Francji obiad je się wieczorem. Piło się kiedyś tylko koniaczek.*

Zdania tego typu, mimo zewnętrznego podobieństwa strukturalnego, mają różną funkcję semantyczną. Jedne odnoszą się do wszystkich i nie są związane z żadnym konkretnym odcinkiem czasowym. (Wyrażają one tzw. nieaktualny czas habitualny albo mają znaczenie wszechczasowe, omnitem-

²² Tamże, s. 45.

poralne²³). Na przykład: *W Polsce je się za dużo i za tłusto. Żyje się tylko raz.* Inne informują, że zdarzenie przebiega w określonym momencie (odcinku) czasowym, a do zbioru wykonawców czynności należy również nadawca komunikatu, np.: *W laboratorium podsumowuje się już wyniki ostatnich doświadczeń. W kularach sejmowych mówiło się wczoraj o przypuszczalnej dymisji ministra sprawiedliwości.*

Jedne zdania odnoszą się tylko do jednej osoby, którą jest nadawca komunikatu, np.: *Oj, uwodziło się kiedyś dziewczyny, uwodziło. Miało się kiedyś to powodzenie. Mogło się kiedyś wypić i pół litra.* W innych czasownik nazywa czynności odnoszące się do wielu osób, np.: *W Polsce czytało się wtedy literaturę z drugiego obiegu.*

W *Gramatyce współczesnego języka polskiego* zwraca się uwagę na to, że w sytuacji, kiedy za ścianą ktoś hałasuje, nie można powiedzieć: *Za ścianą się hałasuje* ponieważ mówiący w tej sytuacji nie uczestniczy. W tym wypadku poprawne jest zdanie *Za ścianą hałasują*. Zdaniem autorów tejsze gramatyki współczesny Polak nie może także sformułować następującej wypowiedzi: *W XVI wieku ucztowano się inaczej niż dzisiaj, lecz tylko: W XVI wieku ucztowano (ucztowali) inaczej niż dzisiaj*²⁴. Wydaje się, że przynajmniej zdania drugiego typu są równoważne znaczeniowo i tak też są traktowane przez autorów innych opracowań²⁵.

Odpowiednikami w języku rosyjskim są najczęściej zdania bezpodmiotowe z czasownikiem w 3 os. lm. albo w 2 os. lp.

Strukturom o charakterze czasowym habitualnym (akcja ma charakter zwyczajowy) albo omnitemporalnym (wszechczasowym) z uogólnionym wykonawcą czynności odpowiadają w języku rosyjskim zdania bezpodmiotowe konstytuowane przez czasowniki w 3 os. lm., np.: *Swieżyje frukty i owoszczy pokupajut tolko na rynku. Otdychat' jezdjat na morie ili w gory. Wo Francyi obiedajut wieczierom. W Gollandii na rabotu jezdjat na wielosipiedie.*

Jeżeli nadawca komunikatu zalicza siebie do wykonawców danej czynności, wtedy polskim zdaniom z *V_{imp}* się odpowiadają w języku rosyjskim zdania bezpodmiotowe z predykatem wyrażonym 2 os, lp., np.: *Nikogda nie znajesz wsiego o drugom czelowiekie. Kogda gulajesz po nabierieżnym Niewy, widisz wdali blestiaszczij kupol Isaakijewskiego Sobora. W wozduchie czuwstwujesz uże wiesnu.*

Jeżeli predykat wyrażony jest czasownikiem nieosobowym w czasie przeszłym, to w języku rosyjskim odpowiednikami mogą być zdania dwuczłonowe z podmiotem zaimkowym i orzeczeniem wyrażonym osobową formą czasownika. Gdy zdanie wyraża czynność odnoszącą się tylko do

²³ R. Grzegorzczkowska i in., *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1984, s. 124–125.

²⁴ Grochowski, Karolak, Topolińska, *op. cit.*, s. 150–151.

²⁵ Bogusławski, Karolak, *op. cit.*, s. 28; Doros, *op. cit.*, s. 53, 58.

mówiącego, w języku rosyjskim w funkcji podmiotu występuje zaimek osobowy *ja*, np.: *Mogło się kiedyś nie spać trzy noce pod rząd. – Ja mog kiedy-to nie spać tri noci podriad.* Jeżeli czynność odnosi się do większej ilości osób, w skład których wchodzi również mówiący, podmiotem jest zaimek osobowy *my*, np.: *Robiło się w dzieciństwie głupie kawały przez telefon. – My wykidywali w dzieciństwie głupie sztuki po telefonu.*

W pewnych wypadkach polskim zdaniom V_{imp} się odpowiadają rosyjskie konstrukcje bierne w zdaniach podmiotowych, np.: *W naszej dzielnicy buduje się nowy dom. – W naszym rajonie stroitsia nowyj dom. W tym sklepie sprzedaje się magnetofony i telewizory. – W etom magazynie prodajutsia magnitofony i tielewizory.* Czasownik dostosowuje się pod względem liczby do rzeczownika w funkcji podmiotu: *dom – stroitsia, doma – strojatsia.*

Polskie i rosyjskie zdania tego typu wykazują tylko zewnętrzne podobieństwo, natomiast są zupełnie różne pod względem semantyczno-funkcjonalnym.

4.1.1. Innym rodzajem zdań bezpodmiotowych z V_{imp} się są w języku polskim i rosyjskim konstrukcje z subjektem czynności wyrażonym celownikiem i z obligatoryjnym przysłówkiem (V_{imp} się N_d A), np.: *Spało mi się bardzo dobrze. – Mnie spalos' ocen' chorošo.* Mają one dużą częstotliwość występowania w obu językach. Odmianą tego rodzaju zdań jest produktywny w języku rosyjskim model z zaprzeczonym czasownikiem nieosobowym z postfiksem *-sia* i subjektem czynności w celowniku, np.: *Razumichinu nie siedielos' na stule. (MAS) Mnie nies spitsia. Czto-to mnie nie wieritsia.* Partykuła *nie* nie pełni funkcji zaprzeczenia stanu wyrażanego przez czasownik, ale ogranicza maksymalnie możliwości subiekta w przeżywaniu tego stanu²⁶. Trudno w języku polskim znaleźć ekwiwalenty oddające dokładnie znaczenie i odcień modalny tego typu zdań. *Mnie nie spitsia* tłumaczy się jako *Nie mogę spać* albo *Nie chce mi się spać*, *Mnie nie wieritsia. – Jakoś (coś) nie mogę uwierzyć.*

4.1.2. Inną odmianą tego rodzaju konstrukcji bezpodmiotowych są w języku rosyjskim zdania realizujące model V_{imp} się N_d np.: *Wy zakrywajetie lico worotnikom, wam driemletsia (MAS). A wzgrustniotsia, bywało mnie, – prisiadiesz, gor'ko wsplakniesz (MAS). On sieł za knigu. Jemu czytałos'.* W polszczyźnie takie konstrukcje są sporadyczne, np.: *żonie się zmarło.*

4.2. Zdania bezpodmiotowe z czasownikiem w 3 os. lm. Pozycja N_n pozostaje nie wypełniona w następujących przypadkach²⁷:

1. Wykonawca czynności jest bliżej nie określony, są to jakieś nie sprecyzowane osoby trzecie. Uwaga nadawcy skoncentrowana jest na czynności, natomiast jej wykonawców albo nie może, albo nie chce nazwać.

²⁶ Doros, *op. cit.*, s. 50.

²⁷ Grochowski, Karolak, Topolińska, *op. cit.*, s. 148.

W zdaniach tych chodzi o czynność wykonywaną w jakimś określonym odcinku czasowym (temporalizacja aktualna), np.: *W miasteczku mówią o niej bardzo źle. Przywieźli już mleko i pieczywo. We wszystkich gazetach piszą o nowych wyborach do sejmu. W kinach grają najnowszy film Kieślowskiego.*

2. Odnosi się jakąś czynność do ogółu wykonawców w uogólnionym czasie (temporalizacja nieaktualna), np.: *Na przystankach tłoczą się, popychają, deptają po nogach. U nas w noc sylwestrową tańczą i piją do białego rana. W rocznicę Dnia Zwycięstwa strzelają na wíwat.*

W tego typu zdaniach często występują składniki określające czas i miejsce, por. w powyższych przykładach: *w gazetach w kinach, na przystankach, u nas, w noc sylwestrową, w rocznicę Dnia Zwycięstwa.*

Paralelne konstrukcje mają taką samą funkcję znaczeniową w języku rosyjskim (por.: *Wo wsiech gazietach piszut o nowych wyborach w siejm. U nas w nowogodniuju nocz tancujut i pojut do samego utra*), charakteryzując się jednak znacznie szerszym zakresem występowania:

1. Oznaczają czynności powtarzające się regularnie, np.: *Każdoje woskriesieńje podajut dies' na obied tielatinu. Wo Francyi obiedajut okolo siemi czasow wiecziera.* Ekwiwalentami są polskie zdania bezpodmiotowe konstytuowane przez czasownik z partykułą zwrotną *się*: *W niedzielę podaje się tutaj na obiad cielęcinę. Obiady we Francji jada się koło siódmej wieczorem.*

2. Mówiący chce własne działanie przedstawić jako czynność niezależną od siebie, obiektywną, wykonywaną przez inne, nie sprecyzowane bliżej osoby, np.: *Słuszaj, czto tiebie goworiat.* W języku polskim odpowiadają im najczęściej zdania bezpodmiotowe ze składnikiem konstytutywnym *V się*: *Słuchaj, co się do ciebie mówi.*

3. Rosyjskie konstrukcje bezpodmiotowe z czasownikiem w 3 os. lm. odpowiadają także polskim zdaniom z zaimkiem nieokreślonym *ktoś* w funkcji podmiotu, np.: *Was spraszowali. – Ktoś o pana pytał. Ciebie zowut. – Ktoś cię woła. Ciebie zwonili. – Ktoś do ciebie telefonował.*

4. Czasowniki w 3 os. lm. występują także częściej w rosyjskich przysłowiach mających postać zdań bezpodmiotowych, np.: *Sniawszy gołowu, po wołosam nie płaczut.* Formę taką przyjmują także polskie przysłowia, ale nieporównanie rzadziej (por. *naiwnych nie sieją*). Częściej składnikiem tego typu zdań jest *V się*, np.: *Jak się smaruje, to się jedzie.*

Rosyjskim zdaniom bezpodmiotowym z czasownikiem w 3 os. lm. w czasie przeszłym odpowiadają najczęściej zdania z nieosobowymi formami czasowników na *-no*, *-to*. Są one używane wtedy, gdy mówiący nie należy do osób, do których odnosi się dana czynność (stan), np.: *W sriednije wieku wierili wsiudu w diemony. – W Średniowieczu wierzono powszechnie w demony. Postrojku kafiedralnego sobora naczali w połowinie XII wieku. – Budowę katedry rozpoczęto w połowie XII wieku.* W wypadku, kiedy mówiący należy do bliżej nie określonych wykonawców czynności czy stanu, zdaniom

rosyjskim odpowiadają polskie z formami czasu przeszłego czasowników z partykułą zwrotną się, np.: *W naszym klasie uroki gotowali czaszce wsiego wo wriemia pieriemien.* – W naszej klasie lekcje odrabiało się przeważnie na przerwach.

4.3. Zdania bezpodmiotowe z formami na *-no*, *-to*. Członem konstytutywnym tego modelu zdań są formy nieosobowe czasowników derywowane od form osobowych za pomocą morfemu *-no* albo *-to*, np. *zrobiono, ucztowano, śmiano się*. Form tych nie tworzą czasowniki: oznaczające nabywanie cechy (*starzeć się, rosnać, blednąć, więdnąć* i in.), typu *abdykować, królować*, a także pojedyncze wyrazy nie dające się zaliczyć do jakiegś jednej grupy znaczeniowej (*iść, móc, umrzeć* i in.)²⁸.

Formy na *-no*, *-to* odnoszą się tylko do czynności przeszłych. W odróżnieniu od zdań realizujących model V_r 3 os. pl. czynności odnosi się do jednego lub wielu uogólnionych wykonawców czynności.

W języku rosyjskim odpowiadają im zdania bezpodmiotowe z predykatem wyrażonym 3 os. lm. czasowników w czasie przeszłym (por. 4.2), np.: *Andrzeja wyrzucono z partii na początku lat sześćdziesiątych.* – *Andrieja iskluczili iz partii w naczale szestidiesiatych godow.* *W szkole zmuszono mnie do czytania długich i nudnych powieści.* – *W szkole zastawiali mienia czitat' dlinnyje i skucznyje romany.* *Dzieci na wsi kiedyś bito i zmuszano do pracy nad siły.* – *W dieriewnie dietiej kogda-to bili i prinuždali k nieposilnomu trudu.*

4.4. Zdania bezpodmiotowe z czasownikiem w 2 os. lp. W języku polskim zdania tego typu mają znaczenie omnitemporalne. Od zdań typu V_r 3 pl. (*przywieźli pieczywo*) różnią się tym, że do uogólnionych wykonawców czynności należy również nadawca komunikatu, np.: *Wszystkim nie dogodzisz.* Mają one najczęściej charakter przysłów, które wyrażają jakąś uogólnioną prawdę życiową, odnoszą się do wszystkich i mają znaczenie ponadczasowe, np.: *Jak sobie pościelesz, tak się wyśpisz. Na plewy starego wróbla nie złowisz. Co słyszysz, nie mów, co mówisz, nie pisz, co piesz, nie drukuj* (NKPP). *Prawdę najdalej zajedziesz* (NKPP).

Jak pokazuje przegląd materiału *Nowej księgi przysłów polskich* forma taka nie jest zbyt częsta w porównaniu np. do zdań z zaimkiem *kto*, np.: *Kto nie pracuje ten nie je. Kto gra w karty, ten ma łeb obdarty. Kto mieczem wojuje, od miecza ginie. Kto szuka, nie błdzi* itd.

Struktura przysłów z czasownikiem w 2 os. lm. jest bardzo charakterystyczna dla języka rosyjskiego, por.: *Starogo worobja na makiny nie podbieriesz. Szyło w mieszkcie nie utaisz. Za dwumia zajcami pogoniszsia, ni odnogo nie pojmaiesz. Tisze jediesz, dalsze dubiesz.*

W języku rosyjskim zdania bezpodmiotowe z predykatem V_2 lp. mają znacznie szerszy zasięg występowania: używa się ich we wszystkich tych

²⁸ Tamże, s. 150.

wypadkach, kiedy mówiący zalicza siebie do wykonawców danej czynności. W polszczyźnie odpowiadają im zdania o schemacie V_{fimp} się, np.: *Kiedy wchodzi się do tego mieszkania, czuje się natychmiast zapach wilgoci, starych mebli i zakurzonych dywanów. – Kiedy wchodzisz w ten kwartir, srazu że czuwstwuješ zapach syrosti, staroj miebieli i pylnych kowrow. Kiedy widzi się taką bezmyślność, ma się ochotę głośno krzyczeć ze złości. – Kiedy widisz takoje bessmyslije, chcesz gromko kriczat' ot zlosti.*

5. KONSTRUKCJE SYNTAKTYCZNE ZE ZNACZENIEM LOKATYWNYM

5.1. Funkcję taką pełnią w języku polskim i rosyjskim połączenia przyimków *na* i *w* z miejscownikiem. W większości przykładów obserwujemy międzyjęzykowy paralelizm, por.: *na ulicy* – *na ulice*, *w szafie* – *w szafu*, istnieje jednak cały szereg międzyjęzykowych kontrastów, np.: *być w pracy* – *byt' na rabotie*, *strajkować w fabryce* – *bastowat' na fabrikie*, *pracować w kopalni*, *w przedsiębiorstwie* – *rabotat' na szachtie*, *w przedprijatii*, *rządzić na Kremlu* – *prawit' w Kriemle*, *zabłądzić na pustyni* – *zabludit'sia w pustynie*, *mieszkać na wsi* – *żyt' w dieriewnie*, *studiować na uniwersytecie* – *uczit'sia w uniwersitietie*, *mieszkać na Litwie*, *na Białorusi*, *na Syberii*, *na Węgrzech* – *żyt' w Litwie*, *w Białorusii*, *w Sibiri*, *w Wiengrii*.

5.2. Najczęściej stosunek bliskości w przestrzeni wyraża w języku polskim połączenie przyimka *przy* z rzeczownikiem (lub wyrazem zastępującym rzeczownik) w miejscowniku, np.: *stać przy oknie*, *czekać przy bramie*, *siedzieć przy kominku*, *spotkać się przy kiosku*, *dyżurować przy telefonie*, *tłoczyć się przy wejściu*. W języku rosyjskim odpowiada mu połączenie przyimka *u* z dopełniaczem, por.: *stojat' u okna*, *żdat' u podjezda*, *sidiet' u kamina*, *wstrietit'sia u kioska*, *dieżurit' u tielefona*, *tolpit'sia u wchoda*.

Przyimek *u* oznacza bliskość przestrzenną tylko w połączeniu z rzeczownikami nieżywotnymi. Znaczenie bliskości względem osoby realizują w języku rosyjskim połączenia przyimków wtórnych *około*, *wblizi*, *riadom s*, *niedaleko*, *rzadziej* – *wozle* z rzeczownikami osobowymi, np.: *siet' wozle żeny*, *stojat' riadom s otcom*.

Przyimek *pri* przy oznaczaniu bliskości przestrzennej używany jest rzadko, najczęściej z rzeczownikami typu *wchod*, *wjezd*: *pri wchodie*, *pri wjezdzie*²⁹.

Polskim konstrukcją typu *mieszkać przy szkole*, *przy sklepie* oznaczającym przynależność przestrzenną odpowiadają rosyjskie *żyt' pri szkole*, *pri magazinie*.

Połączeniom przyimka *przy* z takimi wyrazami jak *stół*, *biurko*, *maszyna*, *piano*, które oznaczają jednocześnie miejsce i przedmiot (narzędzie), za

²⁹ Żeberek, *Rosyjskie połączenia z przyimkiem u...*, s. 17.

pomocą którego wykonuje się daną czynność, odpowiadają w języku rosyjskim połączenia przyimka *za* z narzędnikiem, por.: *Siedzieć przy stole, przy biurku, przy maszynie do pisania (do szycia), przy pianinie – sidiet' za stolom, za pis'miennym stolom, za pizuszczzej maszynkoj, za szwiejnoj maszynoj, za rojalem i in.*

W języku polskim przyimek *przy*, w przeciwieństwie do rosyjskiego (zob. wyżej) nie wykazuje żadnych ograniczeń³⁰.

5.3. Bardzo bliskie pod względem semantyczno-syntaktycznym są połączenia przyimków *obok* i *koło* z dopełniaczem, np.: *siedzieć obok żony, znajdować się obok domu, przejść obok znajomego, leżeć koło płotu, stać koło furtki.*

Przyimki *przy*, *obok*, *koło* można stosować wymiennie, np.: *szkoła znajduje się przy domu, obok domu, koło domu.* Zmienia się tylko w niewielkim stopniu odcień znaczeniowy. Przyimek *przy* akcentuje bardzo bliską styczność obiektów w przestrzeni, *obok* zawiera w swoim znaczeniu element (z lewej albo z prawej strony), natomiast *koło* znaczy tyle co (w pobliżu, niedaleko).

Polskim przyimkom *obok* i *koło* odpowiadają rosyjskie *u riadom s*, *wozle* i *podle* (rzadkie we współczesnym języku rosyjskim). *Riadom s* łączy się z narzędnikiem, a *u* i *wozle* z dopełniaczem, np.: *Wstrietimsia u wchoda w mietro. Riestoran pomieszczajetsia riadom s tieatrom. Siergiej Pietrowicz ostanowil maszynu wozle swojego doma (MAS). Podle sada [...] Leżali ogorody (MAS).* Przyimki te, podobnie jak w języku polskim, są wymienne w różnych kontekstach, np.: *Riadom s domom rastiot staryj dub. Wozle doma rastiot staryj dub. Podle doma rastiot staryj dub.*

5.4. W języku polskim i rosyjskim miejsce określa także przyimek *pod* łączący się z nazwami geograficznymi, np.: *pod Krakowem, pod Warszawą, pod Łodzią, pod Moskwą, pod Kijewem, pod Smolenskiem.*

Jednak w polszczyźnie przyimek *pod* oznacza także położenie czegoś w pobliżu przedmiotu, zwykle górującego pod względem wielkości nad otoczeniem, i łączy się z takimi rzeczownikami jak *dom*, *budynek*, *szkoła*, *kościół*, *baszta*, *wieża*, *pomnik*, *kolumna*, *ściana*, *mur*, *las* i in., np.: *Dom stał pod lasem. Spotkamy się pod szkołą. Umówiliśmy się pod budynkiem uniwersytetu.*

W języku rosyjskim odpowiada mu przede wszystkim przyimek *u* z dopełniaczem, np.: *My wstrietimsia u pamiatnika Puszkina. Malczik stojał u stieny, opustiw gołowu.* Ekwiwalentami są także inne przyimki: *riadom s*, *około*, *wozle*, *podle*, *wblizi*, np.: *Dom stojał wozle (podle) lesa. Wstrietimsia około szkoły.*

³⁰ D. Buttler, *Semantyka a składnia w związkach wyrazowych*, „Poradnik Językowy” 1967, 2.

5.5. W polszczyźnie przyimek *nad* w połączeniu z nazwą zbiornika wodnego (*rzeka, strumień, potok, jezioro, staw, morze, ocean*), tworzy wyrażenie lokalizujące coś w jego pobliżu, np.: *mieszkać nad rzeką, strumieniem, potokiem, jeziorem, stawem, morzem, oceanem* itp.

W języku rosyjskim w połączeniu z dopełniaczem rzeczowników takich jak *morie, rieka, oziro* oraz nazw rzek, jezior i mórz używa się połączenia przyimka *na* z miejscownikiem: *My żyli na ozie Ladoża, na Czornom Morie, na Baltickie, Sankt Pietierburg raspołozhen na Niewie*. Por. nazwy złożone typu *Rostów nad Donem (Rostow-na-Donu), Frankfurt nad Odrą (Frankfurt-na-Odierie)*.

Odpowiednikami polskich wyrażen tego typu mogą być także połączenia przyimka *u* z dopełniaczem, np.: *Oni zagorajut u rieki*. Możliwe jest także użycie przyimka *nad* z dopełniaczem, jeżeli się podkreśla, że brzeg jest wysoki, np.: *Malen'kij dom stojał na gorie, nad s'iewiernij riekoj*³¹.

5.6. W języku polskim znaczenie lokatywne ma także połączenie przyimka *u* z dopełniaczem³², realizuje się ono jednak w połączeniu z ograniczonym kręgiem rzeczowników: z nazwami wejść, wyjść, końcowych części przedmiotów, np.: *u drzwi, u bramy, u wylotu, u źródeł, u nóg, u stóp, u sufitu, u góry, u dołu*. W języku potocznym przyimek *u* zastępowany jest przyimkami *przy, koło, pod* np.: *przy wejściu, koło drzwi, pod bramą, pod sufitem*.

W tym znaczeniu przyimek ten łączy się także z wyrazami archaicznymi *łoże, wezglowie*.

W języku rosyjskim przyimek *u* ma bardzo szeroki zakres użycia, wyrażając w połączeniu z rzeczownikami nieżywotnymi znaczenie bliskości przestrzennej (zob. 5.2).

6. KONSTRUKCJE SYNTAKTYCZNE ZE ZNACZENIEM KAUZATYWNYM

6.1. Połączenie w języku polskim przyimka *od* z dopełniaczem wyraża najczęściej przyczynę zewnętrzną, np. *zaczerwienić się od żaru kuchennego, zarumienić się od mrozu, rozboleć od hałasu, rozmięknąć od deszczu, rozmoczyć się od wilgoci*. Rzadko takie połączenia oznaczają przyczynę wewnętrzną, np.: *twarz rozpalona od gorączki, pobladła od strachu, od gniewu*.

6.2. Połączenie przyimka *z* z dopełniaczem oznacza przyczynę wewnętrzną, np.: *milczeć ze wstydu, zemdleć z głodu, umrzeć z braku powietrza, trząść się ze zdenerwowania, dygotać ze strachu, płakać z żalu, powiesić się*

³¹ Bogusławski, Karolak, *op. cit.*, s. 185.

³² Żeberek, *Rosyjskie połączenia z przyimkiem u...*, s. 10–27.

z *rozpaczy*. Połączenia z przyimkiem *od* w tej funkcji SPP notuje jako niepoprawne.

6.6. Jeżeli przyczyną (najczęściej negatywną) danego działania jest jakaś osoba, używa się połączenia przyimka *przez* z biernikiem, np.: *Zapomniałem przez ciebie pójść na pocztę. Zgubiłem przez niego pieniądze. Przez nauczycieli znienawidziłem matematykę.*

Wyrażeń tych używa się także na oznaczenie jakiejś przyczyny ułatwiającej lub utrudniającej działanie, np.: *zostawić coś przez zapomnienie, zrobić coś przez grzeczność, poznać kogoś przez przypadek.*

6.7. W języku rosyjskim połączenia *ot* z dopełniaczem mają znacznie szerszy zakres użycia i odpowiadają zarówno polskim połączeniom *od* N_g , jak i z N_g , np.: *pokrasniet' ot moroza, razmoknut' ot dożdża, molczat' ot styda, umieriet' ot niedostatka wozducha, drożat' ot wolnienija, izwiwat'sia ot boli.*

W języku potocznym dla oznaczenia przyczyny wewnętrznej używa się przyimka *s* z dopełniaczem. Ma on ograniczoną łączliwość, występuje tylko z niektórymi rzeczownikami oznaczającymi stany psychiczne, czasem fizyczne³³, np.: *umieriet' s golodu* (obok *ot goloda*), *pokrasniet' so zlosti* (obok *ot zlosti*).

Jeżeli przyczyna wewnętrzna wynika ze świadomej decyzji człowieka, w języku rosyjskim występuje połączenie przyimka *iz* z dopełniaczem, np.: *On nie żenił się iz stracha*, (por. *On drożał ot stracha*). *Ona była dietiej iz zlosti*. (por. *Ona pobledniła ot zlosti*).

Odpowiednikiem polskich połączeń z N_g jest także przyimek *po* z celownikiem, którego w języku rosyjskim używa się wówczas, kiedy przyczyna jakiejś czynności jest negatywna, np.: *zrobić coś z głupoty – sdielat' czto-nibud' po głuposti, nie zrobić czegoś z lenistwa – nie sdielat' czego-nibud' po lenosti, nie dać ze skąpstwa – nie dat' po skuposti.*

Ekwiwalentem polskich połączeń przyimka *przez* z rzeczownikami osobowymi jest połączenie *iz-za* z dopełniaczem, np.: *Iz-za tiebia ja zabyl schodit' na pocztu. Iz-za niego ja potierial dien'gi. Iz-za uczitielej ja woznienawidiel matiematiku.*

Odpowiednikami niektórych połączeń z przyimkiem *przez* są połączenia *iz* N_g , np.: *sdielat' czto-nibud' iz wieżliwosti, iz ucztiwosti, iz zlosti.*

Często konstrukcjom rosyjskim odpowiadają polskie z powodu z dopełniaczem, por.: *Gień'ka i Sien'ka dralis' iz-za łózek (MAS) – Gieńka i Sieńka bili się z powodu łyżek. Lift użę nie rabotal iz-za obiedienno go pierierywa. Winda już nie pracowala z powodu przerwy obiadowej.*

³³ Bogusławski, Karolak, *op. cit.*, s. 320.

7. KONSTRUKCJE SYNTAKTYCZNE ZE ZNACZENIEM POSESYWNYM

7.1. Znaczenie posiadania (osoby, przedmiotu, cechy) wyrażane jest w języku polskim i rosyjskim za pomocą różnych konstrukcji zdaniowych. W polszczyźnie członem konstytutywnym tego typu zdań jest czasownik *mieć* w formie osobowej. Otwiera on dwa puste miejsca dla rzeczownika (zaimka) w mianowniku nazywającego posiadacza i rzeczownika w bierniku nazywającego posiadany przedmiot, osobę, cechę, np.: *Rodzice mają dom na wsi. Dziecko ma niebieskie oczy.*

W zdaniach charakteryzujących kogoś pod względem fizycznym albo psychicznym rzeczownik w bierniku występuje z reguły z jakimś określeniem, np. *Piotr ma długą brodę. Ona ma złożoną psychikę.* Eliminacja określenia zmienia znaczenie zdania (*Piotr ma brodę*) albo czyni je ułomnym pod względem komunikatywnym (**Ona ma psychikę*).

Znaczenie dzierżawczości komunikują również zdania z czasownikiem *posiadać*, który łączy się jednak z ograniczoną liczbą rzeczowników: nazywających przedmioty o dużej wartości materialnej (*ziemia, nieruchomości, majątek*) bądź pojęcia abstrakcyjne (*właściwość, cecha*). Czasownik ten jest nadużywany w stylu urzędowym³⁴.

W języku rosyjskim polskim zdaniom z czasownikiem *mieć* odpowiadają konstrukcje składające się z wyrażenia przyimkowego (*u + dopełniacz*) określającego posiadacza, czasownika *jest'* oraz rzeczownika w mianowniku nazywającego posiadany przedmiot (osobę, cechę).

W czasie teraźniejszym czasownik *jest'* pojawia się tylko wtedy, gdy pada na niego akcent logiczny. W zdaniu takim podkreśla się fakt posiadania, np.: *U mienia jest' wielosiped.* Jeżeli w zdaniu komunikuje się nie o samym fakcie posiadania czegoś, ale np. o posiadaniu właśnie tego a nie innego przedmiotu, akcent logiczny pada na wyraz nazywający ów przedmiot i czasownik *jest'* jest wyzerowany, np.: *U mienia wielosiped (Mam rower, a nie np. samochód).*

Czasownik *jest'* nigdy nie występuje w zdaniach komunikujących o posiadaniu jakichś cech fizycznych lub psychicznych, np.: *U niej gołubyje glaza. U mienia plochoje nastroszenije.*

W czasie przeszłym i przyszłym występują formy osobowe czasownika *byt'*, np. *U mienia byli (budut) dien'gi.*

Rosyjski czasownik *imiet'* używany jest w stylu książkowym i naukowym, w połączeniach frazeologicznych typu *imiet' miasto, imiet' czest'*, a także w formach bezokolicznika i imiesłowu, np.: *Ja choteila by imiet' daczu. Studienty, imiejuszczije zaczotnyje kniżki...*

³⁴ Słownik poprawnej polszczyzny, red. W. Doroszewski, Warszawa 1980.

7.2. Znaczenie dzierżawczości wyrażane jest w języku polskim także rzeczownikiem w dopełniaczu lub zaimkiem dzierżawczym. Realizuje się ono w dwóch modelach zdań: $N_n N_g V_f$ oraz $N_n N_g V_f A_n$, np.: *Policzki dziecka zapalały ze wstydu. Myśli Marii splątały się. Moje sumienie jest czyste.*

W języku rosyjskim w paralelnych zdaniach występuje przyimek *u* z dopełniaczem, np.: *Szczoki u riebionka wspanchnuli ot styda. Mysli u Marii sputalis'. Sowiest' u mienia czistaja.*

Znaczenie dzierżawczości bywa również wyrażane rzeczownikiem w dopełniaczu i zaimkiem dzierżawczym, jednak rzadziej i tylko w określonych sytuacjach, gdy np. rzeczownik posiadany określany jest przez przymiotnik, np.: *W głazach u gienierala mielknula nadzieźda. Ale: W ustalych głazach gienierala mielknula nadzieźda*³⁵. *W jejo grustnom lice bylo czto-to strannoje.*

7.3. Znaczenie przynależności wyrażane jest w języku polskim także w zdaniach należących do modelu $N_n N_d V_f$, np.: *Andrzejowi trzęsły się ręce. Serce ścisnęło mu się z żalu.*

W języku rosyjskim ekwiwalentne znaczenie wyrażane jest w modelach zdań *u N_g V_imp w N_L* oraz *u N_g N_n V_f*, np.: *U materii drożali ruki. U mienia potiemnielo w głazach.*

7.4. Znaczenie przynależności realizuje się także w modelu zdania: $N_n V_f N_n$, który spełniają cztery predykaty: *boleć, zboleć, rozboleć, rwać*, np.: *Boli mnie głowa. Rwie mnie ręka. Dziecko rozboleł ząb.*

W języku rosyjskim ekwiwalentnym modelem zdania jest *u N_g V_f N_n*, np.: *U mienia bolit gołowa. U riebionka rozbolełsia zub.*

8. SYNTAKTYCZNE KONSTRUKCJE TEMPORALNE³⁶

Konstrukcje takie składają się najczęściej z czasownika nazywającego jakąś czynność i grupy nominalnej określającej jej czas. Grupa nominalna może określać uprzedniość i następstwo w stosunku do jakiegoś momentu czasowego.

8.1. Konstrukcje wyrażające uprzedniość.

8.1.1. Polskiemu połączeniu przyimka *przed* z narzędnikiem odpowiadają rosyjskie połączenia przyimka *do* z dopełniaczem i *pieried* z narzędnikiem, np.: *Przed wojną mieszkaliśmy w Krakowie. – Do wojny my żyli w Krakowie. Przed snem słucham muzyki. – Pieried snom ja słuszaju muzyku.*

W języku rosyjskim połączenie przyimka *pieried* z rzeczownikiem w narzędniku oznacza czynność, która odbywa się na krótko przed momentem

³⁵ Bogusławski, Karolak, *op. cit.*, s. 75.

³⁶ C. Lachur, *O tzw. temporalnych konstrukcjach skalarnych w języku rosyjskim i polskim (znaczenie uprzedniości)*, „Prace Językoznawcze” 1983, 9 (Katowice), s. 20–38; tenże, *O tzw. temporalnych konstrukcjach skalarnych w języku rosyjskim i polskim (znaczenie następstwa)*, „Prace Językoznawcze” 1983, 9 (Katowice), s. 79–92.

określonym rzeczownikiem, np.: *pieried snom, pieried ekzamenom*, natomiast połączenie przyimka *do* z dopełniaczem oznacza w ogóle uprzedniość, np.: *do wojny, do riewolucyi*.

8.1.2. Okres czasu dzielący jakieś wydarzenie od określonego w zdaniu momentu jest w języku polskim wyrażany najczęściej przez grupę nominalną o strukturze *na N_a przed N_i*, (także w *N_a przed N_i*, *N_a przed N_i*), np.: *Bylem gotowy na godzinę przed odjazdem. W minutę przed wejściem do sali obrad opadły mnie wątpliwości. Zaczęłem się uczyć miesiąc przed egzaminem*.

W języku rosyjskim znaczenie takie jest komunikowane przez grupę nominalną o strukturze *za N_a do N_g* oraz *za N_a pieried N_i*, np.: *My poznamilis' za mesiac do jego otjezda. Za minutu pieried startom ja ni o czom nie dumal*. Grupa nominalna ma strukturę z *N_a pieried N_i* w wypadku, kiedy przyimek *za* łączy się z biernikiem rzeczowników oznaczających krótkie odcinki czasowe, np. *minuta, moment* (por. przykład wyżej).

8.1.3. Dla oznaczania odcinka czasu między danym wydarzeniem a momentem określonym w zdaniu używa się w polszczyźnie także połączeń wyrazowych (*na*) *długo przed*, (*na*) *krótko przed N_i*, a w języku rosyjskim (*nie*) *zadolgo do, niezadolgo pieried N_i*, np.: *Znaliśmy się (na) długo przed twoim urodzeniem. Widzieliśmy się tylko raz (na) krótko przed moim wyjazdem z kraju. Por.: My podnialis' zadolgo do rasswieta. A niezadolgo pieried dożdjom (...) słyszysia nieżnoje dychanije włagi (MAS)*.

8.1.4. W polszczyźnie znaczenie uprzedniości wyraża także połączenie *N_a temu* synonimiczne konstrukcji *przed N_i*, np.: *Wróciłem miesiąc temu*.

W języku rosyjskim odpowiada mu połączenie *N_a (tomu) nazad*, np.: *Ja wiernulsia mesiac (tomu) nazad*.

8.2. Konstrukcje wyrażające następstwo w czasie.

8.2.1. W języku polskim znaczenie to wyrażane jest przez grupę nominalną złożoną z dwóch elementów: pierwszy oznacza odcinek czasowy między jakimś momentem a mającą nastąpić czynnością (20 nimut), drugi nazywa ten moment, od którego liczy się czas (*po wybuchu*), np.: *Trzy godziny po wybuchu na miejsce przyjechała straż pożarna i pogotowie*.

Następstwo w czasie wyrażają w języku polskim synonimiczne grupy nominalne o następującej strukturze: w *N_a po N_i* (*w miesiąc po wypadku*), *N_a po N_i* (*miesiąc po wypadku*), *po N_i od N_g* (*po upływie miesiąca od wypadku*), w *N_a od N_g* (*w miesiąc od wypadku*), *na N_a po N_i* (*na miesiąc po wypadku*)³⁷.

W języku rosyjskim pierwszy element grupy nominalnej oznaczającej następstwo w czasie ma najczęściej strukturę *czerez N_a, spustia N_a*, a drugi *posle N_g* oraz *s N_g*, np.: *Czerez mesiac posle okonczanija szkoły, god spustia*

³⁷ Tamże, s. 81–82.

posle okonczanija szkoły, spustia miesiac so dnia wozwraszczenija, czeriez niedielu s momenta okonczanija.

8.2.2. Pierwszy element złożonych grup nominalnych może występować samodzielnie. W polszczyźnie są to połączenia typu *po miesiącu* (w) *miesiąc później* (potem), *po upływie miesiąca*. W języku rosyjskim odpowiadają im połączenia typu *czeriez god* i *spustia pod* (wyraz *spustia* może występować także po rzeczowniku, np. *god spustia*).

8.2.3. W języku polskim odcinek czasu od momentu mówienia do mającej nastąpić czynności określany jest przez grupę nominalną o strukturze *za N* (*za miesiąc*), np.: *Wyjadę za miesiąc*. Grupa taka występuje przy czasownikach w czasie przyszłym (oraz teraźniejszym w znaczeniu czasu przyszłego).

W języku rosyjskim analogiczne znaczenie komunikuje połączenie przyimka *czeriez* z biernikiem, np.: *Ja prijedu czeriez miesiac*.

9. ZAKOŃCZENIE

Tak oto w ogólnym zarysie przedstawia się wybrana problematyka polsko-rosyjskiej składni kontrastywnej.

Odpowiedniości składniowe między językiem polskim i rosyjskim są często trudne do ujęcia w konsekwentny system różnic i podobieństw. Ekwiwalentne polskie i rosyjskie konstrukcje tworzą skomplikowaną mozaikę paralelizmów i kontrastów: część struktur jest identycznych, część pozornie podobnych, część zupełnie różnych, por. zdania z orzeczeniem złożonym: identyczne pod względem struktury, np.: *Ona była aktorką* – *Ona była aktrisoj*; pozornie podobne, np.: *Ojciec chory*. – *Otiec bolen*; różne, np.: *My – russkije*. – *Jesteśmy Rosjanami*.

Niniejsze opracowanie nie jest wyczerpujące, wiele problemów czeka na dokładną analizę, np. konstrukcje bierne, szyk wyrazów w zdaniu, zdania złożone. Wyrażam jednak nadzieję, że nawet tak z konieczności ograniczone przedstawienie problemów polskiej i rosyjskiej składni w ujęciu kontrastowym stanowić będzie pewną pomoc dla dydaktyki języka polskiego.

WYKAZ SKRÓTÓW

- A – przymiotnik
- a – biernik
- d – celownik
- g – dopełniacz
- i – narzędnik

-
- l – miejscownik
lp. – liczba pojedyncza
lm. – liczba mnoga
N – rzeczownik
n – mianownik
os. – osoba
V_r – osobowa forma czasownika jako składnik konstytutywny zdania
V_{imp} – nieosobowa forma czasownika jako składnik konstytutywny zdania
V_{inf} – bezokolicznik